

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА МИКОЛИ ІВАНОВИЧА ПИРОГОВА

Єхалов В.В., Кравець О.В., Лященко О.В.

Дніпровський державний медичний університет

140 років тому пішов з життя батько вітчизняної анестезіології, всесвітньо відомий лікар, який своєю самовідданою працею перетворив хірургію на науку. Одночасно він був визначним викладачем та реформатором освіти, фізіологом-експериментатором, патологом, судовим медиком, вихователем, меценатом та громадським діячем [1].

Під час навчання його наставниками стали такі видатні вчені, як Ю.-Х. Лодер, М.Я. Мудров, Є.Й. Мухін, Ф.А. Гільдебрандт. Але майбутній славетний педагог вельми критично оцінював підготовку у стінах Московського університету [2]. На жаль, не всі професори піклувалися про якісне та повноцінне викладання свого предмету, а головне (за винятком Ю.-Х. Лодера), не мали достатніх наочних засобів для освітньої діяльності. Студенти не допускалися до препарування трупів та до виконання операцій. Практично не існувало тематичних посібників, бракувало нових на той час літературних джерел. Деякі клініцисти після первинного огляду хворих у присутності студентів, щоб не оприлюднювати своїх помилок, у подальшому приховували пацієнтів від очей майбутніх колег. Навіть знаючи наперед діагнози тих хворих, які були запропоновані до демонстрації, один з професорів сплутав особу постраждалого від удару блискавки з людиною зі зламанною ключицею. Інший, щоб показати свою хірургічну майстерність та швидкість оперування, одним рухом розсікає килу, а з рани виластають гази та випорожнення (про хворого потім не було ані чутки), проте він досить негречно опікується своїм недостатньо сумлінним чадом на очах інших студентів. Більше того, незрівнянно більша частина професорів становили живий і сміховинний контраст зі своїми знаменитими колегами [3,4,5]. Так, ще будучи студентом, М.І. Пирогов, не зважаючи на особи, в досить жорсткій формі критикує

недоліки викладання. Окремі професори читали лекції з підручників більш як 50-річної давнини, подекуди - з помилками, не користуючись навіть своїми записами, хоча окремі студенти вже мали більш новітню спеціальну літературу. Інколи лекція перетворювалася на проповідь про добродійність та сімейні хроніки. Окремі викладачі зовсім не слідкували за своєю дикцією, що робило їх промову незрозумілою для інших. Постійні переклички та повторювання протоколів минулих лекцій розсіювали увагу, були часовитратними за рахунок основного матеріалу. Інколи лекція читалася без певного плану, абияк, та не розкривала певної проблеми. Молодий студент виходив з аудиторії, намагаючись второпати про що в ній говорилося. Але він вважав, що причиною цього є його власна недостатня підготовка та володіння іноземними мовами. Не дивно, що під час обов'язкових лекцій деякі студенти просто грали у карти, а інші були здатні перетворити аудиторію на балаган, нібито звільняючи її від "чужаків", яких самі ж і запросили [3,4,5]. Коли М.І. Пирогов супроводжував групи вітчизняних студентів до закордонних навчальних медичних закладів, він переконався, що наукова істина далеко не є головною метою славетних клініцистів, оскільки нерідко вживалися заходи не для відкриття, а для затемнення наукової істини. Всюди було помітно намагання продати товар лицем. І це було б ще нічого. "Але разом з тим товар недоброякісний продавався за добрий, і кому? - молоді - недосвідчені, незнайомі зі справою, але яка інстинктивно шукала наукової правди» [3]. "Всі приватні курси, взяті мною у паризьких фахівців, не коштували й виїденого яйця, і я даремно тільки витратив мої луїдори", - говорив Пирогов [5].

В подальшій своїй кар'єрі сам М.І. Пирогов стає чудовим лектором. Здогадуючись, що при викладанні своїх думок він припускається похибок в німецькій мові, він звертався до слухачів з проханням: «Панове, Ви чуєте, що я погано розмовляю по-німецьки, з цієї причини я, зрозуміло, не можу бути таким ясным, як би того хотів, тому прошу Вас говорити мені кожен раз після лекції, у чому я не був достатньо вами зрозумілий, і я готовий повторювати та пояснювати будь-які препарати». Незабаром молодий професор кафедри

теоретичної і практичної хірургії придбав виключну повагу в студентському середовищі завдяки змістовності лекцій та новим методичним прийомам. На його лекції з хірургії в аудиторію набивалося до трьох сотень. Побачити нову зірку та почути його гостре слово приходять студенти інших навчальних закладів, літератори, чиновники, військові, художники, інженери, навіть дами. Про нього пишуть газети і журнали, порівнюють його промову з концертами улюблениці публіки співачки А. Каталані, що володіла феноменальним сопрано [6]. Медичне начальство зважило необхідним отримати на лекції Пирогова дозвіл самого імператора. Сам же Микола Іванович відзначав, що «в російському царстві не можна, бодай, прочитати й курсу анатомії при шпиталі, не довівши про це до відома глави держави» [1].

Серед професорського складу неодноразово виникали суперечки з питань вільного відвідування лекцій. Неодноразово він чув скарги професорів, що їх аудиторії недостатньо заповнені. Що можна відповісти автору, якщо його книги мало читають: або читачі не розуміють автора, або автор - читачів. Значно приємніше мати аудиторію вільних аматорів освіти, хоча й не повну, зате уважну. Його принципом його було зацікавлювати слухачів, розвивати їх допитливість, а не просто вимагати тугої присутності [3].

«Моє таємне бажання, щоб мої учні ставилися до мене з критикою; мета моя буде досягнута лише тоді, коли вони будуть переконані, що я дію послідовно; чи дію я правильно, це інша справа, що з'ясується з часом і досвідом», - казав відомий вчитель [5]. Визнавати свої помилки, аналізувати їх разом з учнями - таким було педагогічне кредо видатного хірурга. Він писав: "Книга моя необхідно містить багато незрілого і мало ґрунтового; вона сповнена помилок, властивих початківцям, практичним хірургам. Я вважаю священним обов'язком сумлінного викладача негайно оприлюднити свої помилки та їх наслідки, для застереження і повчання інших, ще менш досвідчених, від подібних помилок» [6]. Природно, що відкрите визнання своїх помилок Пироговим у більшій частині професури викликало, м'яко кажучи, подив, у деяких - обурення і лише у небагатьох - глибоку повагу [1]. Саме йому

належить висування та розкриття принципу мотивації: чого взагалі університети бажають від держави, чого професори бажають від університетів, чого бажають самі суб'єкти навчання [3].

Серед основних дидактичних принципів він визначав наочність, але підкреслював, що «слово може ще замінити наочність, але одна наочність ніколи не замінить слова». З керованими студентами він у м. Дерпті широко експериментував на тваринах. В подальшому знаменитий хірург критично ставився до вівісекції та вважав за потрібне внести зміни до практики експериментів на тваринах. Що стосується анатомічних занять, то професором було запроваджене правило «щоб для демонстрацій використовувати трупи тільки тих хворих, до яких за життя у лікарню не приходило жодних родичів» [1,3].

М.І. Пирогов вважав, що необхідно набути навички вивчення своїх вихованців, наслідком чого має стати створення індивідуального підходу до кожного [7]. "Головною умовою прогресу є тверда віра у освітню та творчу силу людської особистості. Без неї усі хитросплетені устами - мертва літера", - писав професор [3].

Ним вперше в освітньому процесі були задіяні доповіді та дискусії з дидактичних поглядів, визначення та подолання протиріч станів та явищ. Він вважав, що вчителі повинні відкинути старі догматичні засоби викладання і застосовувати нові методи; треба пробуджувати думку учнів, прищеплювати навички самостійної роботи; учитель повинен привернути увагу та інтерес учнів до наданого матеріалу [3,8]. Він вказував на необхідність шанобливого ставлення викладачів до студентів, вважаючи це важливою умовою успішного навчання та виховання. Також вчений висуває моральні вимоги до професорів університету, кажучи про те, що педагог повинен нести відповідальність за результати навчального процесу. У «Листах з Гейдельберга» він пише: «Нехай вчиться той, хто хоче вчитися, - це його справа. Але хто хоче у мене вчитися,

той повинен чогось навчитися - це моя справа - так повинен думати кожен доброчесний викладач» [9].

М.І. Пирогов вважав, що роль викладача полягає також і в розвитку здатності аналізувати, «вінець у процесі нашого мислення складають прагнення і його здатність розрізняти причину, наслідки, мету та засоби (закони причинності та доцільності), знаходити зв'язок між ними, припускати у кожній дії мету та прагнення до її досягнення, словом - здатність до індивідуальної творчості » [10].

Він прагнув об'єднання двох елементів: науки та освіти до одного цілого. "Мертві мови, наука про древності вмертвлять уми учнів, якщо ми не зуміємо використати їх живлячої основи" - писав видатний хірург [3]. Для власної освіти, вдосконалення у спеціальностях, науковій та педагогічній роботі, досягнення положення в суспільстві найважливіше значення для Пирогова мало добре знання декількох іноземних мов. Проте, він вважав недоцільним спілкуватися дітям та недітям однієї національності у своєму осередку іноземною мовою. Він вважав, що «презирство до рідної мови ганьбить національне почуття» тому вільно володів нею, прикладаючи певні зусилля для вдосконалення своїх можливостей спілкування українською, широко використовував її при розмовах з учнями та пацієнтами [1,11].

На його думку медична освіта повинна базуватися на оволодінні фундаментальними наука: фізикою, біологією, хімією тощо [3]. Читання посібників з хірургії для молодих лікарів Пирогов вважав недостатнім. Він натякав, що їм не слід опановувати тільки видатні твори «наших матадорів». Найбільш важким завданням лікарського мистецтва в його розумінні було правильне застосування настанов. Однак цього можна було досягти тільки при ретельному вивченні помилок у практичній медицині. Основні труднощі полягають у тому, щоб «належним чином застосувати в кожному окремому випадку принципи, вже визнані достовірними » (тобто ним вперше було закладено принцип доказової медицини) [1].

Завдяки М.І. Пирогову у роботі комісії важливе місце зайняв перегляд положення про іспит на відповідність медичному ступеню. Замість шести ступенів, що надавалися раніше, були прийняті три: лікар, доктор медицини та доктор медицини та хірургії. Професор наполіг, щоб за оцінкою результатів іспитів замість відміток за п'ятибальною системою ставили тільки дві - гідний претендент ступеня або ні. Ним також були запропоновані «демонстративні» іспити з анатомії, терапії та хірургії, а комісія з цим одногосно погодилася [3,9].

Оскільки в обов'язки Пирогова входило навчання військових хірургів, він зайнявся вивченням поширених у ті часи хірургічних методів. Багато з них були ним докорінно перероблені. Його «Топографічна анатомія, ілюстрована розтинами, проведеними через заморожене тіло людини у трьох напрямках», стала незамінним керівництвом для лікарів. З цієї миті хірурги дістали можливість оперувати, завдаючи мінімальних травм хворому. Цей атлас і запропонована визначним хірургом методика стали основою всього подальшого розвитку оперативної хірургії [12].

М.І. Пирогов вважав важливим навчання людей в університетах і отримання ними вищої освіти, але наголошував, що «підставою подальшого професійного навчання освіти має бути тільки широка загальна освіта» [1]. Організація народної освіти у деяких країнах Західної Європи не задовольняла професора. У його творах цього періоду отримують розвиток висунуті їм раніше пропозиції без сліпого запозичення закордонних зразків [2]. Значною мірою це була його заслуга на посаді попечителя Київського навчального округу, коли він «допустив у Києві de facto академічну свободу, схожу на європейську» [12].

У класичній статті «Питання життя» [9] автор розглянув фундаментальні проблеми виховання. Він показав безглуздість станового виховання, розлад між школою і життям, висунув його головною метою формування високоморальної особистості, готової відмовитися від егоїстичних прагнень заради блага

суспільства. Попечитель вважав, що для цього необхідно перебудувати всю систему освіти на основі принципів гуманізму та демократизму. Навчальна система, що забезпечує розвиток особистості, повинна будуватися на науковій основі, від початкової до вищої школи, та забезпечувати спадкоємність всіх систем освіти.

М.І. Пирогов вважав за необхідність не тільки змінити етапи освіти, а й перебудувати кадрове забезпечення у цій сфері. Попечитель зайнявся питаннями удосконалення педагогів, порядком роботи педагогічних рад, організацією шкіл вихідного дня. Адже від професіоналізму вчителів залежить успіх освіти та виховання. Він зробив ряд найважливіших припущень з питань удосконалення навчального процесу. Визначені педагогом проблеми, а також запропоновані ним способи їх вирішення, заохочують учителів до найбільш значних, базових складових педагогічної роботи у школі [1,11].

На думку М.І. Пирогова, використання різки по відношенню до дітей аморальне, оскільки тілесні покарання є потужним засобом приниження дитини, заподіяння невинної шкоди її психіці. Таке покарання породжує у дитини не що інше, як почуття страху та рабської слухняності, а не розуміння оцінки своїх дій. «Зробіть так, - говорив педагог, - щоб покарання за провину було не поза, а всередині винного - і ви дійдете до ідеалу морального виховання». Службова записка попечителя з обґрунтуванням заборони тілесних покарань викликала великий інтерес педагогічного співтовариства. Не всі підтримали Пирогова у даному питанні, і в підвідомчих йому навчальних установах їх вдалося лише обмежити [9]. Але «Статутом гімназій і прогімназій» від 1864 року тілесні покарання таки були скасовані [13,14].

Микола Іванович радив вчителям відвідувати заняття один одного, схвалював методичні пошуки педагогів, впроваджував літературні бесіди в гімназіях. Він був впевнений, що викладачі повинні використовувати новітні методи навчання, спростувавши давні негнучкі підходи; що учням необхідно прищеплювати самостійність; що педагогу слід привернути увагу та інтерес учня до наданого матеріалу [11]. Для попечителя було важливо донести до

вчителів, що вони повинні не тільки грамотно викладати свій предмет, а й правильно виховувати своїх учнів. Кожен наставник, говорив він, повинен перш за все засвоїти, «що наука потрібна не для одного лише придбання інформації, в ній є - іноді глибоко і тому для поверхневого спостереження непомітний, - інший важливий елемент - виховний. Хто не зможе ним скористатися, той не знає всіх властивостей науки і випускає зі своїх рук той важіль, за допомогою якого можна легко подолати великі труднощі » [9].

Микола Іванович прагнув зробити освіту загальнодоступною, захищав право на повноцінне навчання для дітей всіх національностей, які проживають у нашій країні. Він заохочував обладнання лабораторних кабінетів, розробку методичних посібників та інших наочних засобів для підвищення якості викладання.

Ще одним важливим принципом «грамотної» освіти, на думку Пирогова, була повинна виступати колективна робота викладачів. Такий підхід до кадрового складу допомагав у повній мірі розкрити виховну роль викладачів. Він вважав, що вчителі повинні виступати не як «наглядачі», а як наставники, «друзі». Відкритість та дружелюбність, уважність, чуйність, помірنا суворість допомагають викладачеві здобути авторитет серед учнів, вони починають бачити в ньому «надійного» керівника, який бажає їм допомогти [15]. Крім того, М.І. Пирогов активізував роботу педагогічних рад шкіл, ввів роботу вчених рад, організував можливість обміну думками з багатьох дидактичних питань, заохочував новаторство в навчальному процесі з боку викладачів. Відомі принципи наочності, свідомості та активності навчання він вважав за основу. З питань контролю за результатами навчання вчений пропонував оцінювати та переводити учнів з класу до класу за оцінкою річної успішності, а не іспитів, оскільки їх результати можуть бути випадковими [3,16].

М.І. Пирогов є одним із реформаторів системи освіти у Російській імперії у 2-й половині XIX століття, засновником університету в Одесі, недільних шкіл, попечителем Одеського та Київського навчальних округів, автором

проекту реформи школи, в якому він заклав основи нової педагогічної системи [17]. Як він не намагався реформувати систему тодішньої шкільної освіти, але його дії призвели до конфлікту з владою, і вченому довелося залишити свою посаду [12].

Підводячи підсумок, можна сказати, що громадська та історична заслуга М.І. Пирогова ще й у тому, що він зумів розкрити, довести і показати суспільству «торгове» прагнення (незалежне від мотивації суб'єктів навчання), яке було властиве тим часам. Він виступав проти станової школи та ранньої утилітарно-професійної виучки, проти ранньої передчасної спеціалізації дітей; вважав, що вона гальмує моральне виховання дітей, звужує їх світогляд; засуджував свавілля, казармений режим у навчальних закладах, бездушне ставлення до дітей. Він побачив вплив «меркантильного напрямку» на молодь і доклав усіх зусиль, щоб змінити погляд нового суспільства на світ. Реформи, здійснені ним в окремих на них навчальних округах, сприяли в подальшому розвитку загальної освіти в країні [18].

Ми змушені знову й знову осмислювати досягнення істинного класика з точки зору мінливих наукових парадигм і намагатися широко використовувати різнобічні погляди, життєвий досвід і життєву позицію великого співвітчизника в рішенні одвічно хвилюючих нас проблем [6].

Своєю глибокою та плідною науковою діяльністю М.І. Пирогов звернув увагу багатьох впливових людей країни на проблеми педагогіки та системи освіти. Микола Іванович увійшов в історію вітчизняної культури не тільки як видатний лікар-хірург, а й як новатор в навчальній сфері. Тому можна бути впевненим, що його заслуги та плідна робота залишили значний слід в історії вітчизняної освіти і будуть ще багато років викликати глибоку повагу з боку педагогічної громадськості. Закладені ним педагогічні принципи навчання у вищій медичній школі та у загальній народній освіті з вдячністю широко використовують сучасні освітяни.

Література:

1. Перельман М.И. Н.И. Пирогов и развитие медицинского образования в России. Сеченовский вестник, 2010, №1. С. 7-12.
2. Геселевич А. М. Научное, литературное и эпистолярное наследие Николая Ивановича Пирогова. М. : Медгиз, 1956. 262 с.
3. Собрание литературно-педагогических статей Н.И. Пирогова, вышедших в управление его Киевским учебным округом (1858-1861). Киев : вь университетской типографии, 1861. 253 с.
4. Порудоминский В.И. Пирогов. М. : Молодая гвардия, 1965. 304 с.
5. Могилевский Б.Л. Жизнь Пирогова / Охотники за истиной. М. : ДЛ, 1968. 240 с.
6. Мазинг Ю.А. Николай Иванович Пирогов: 200 лет жизни в истории России. Пространство и время, 2010. №2. С.203-221.
7. Революция педагогической теории и практики в истории человеческого общества : коллективная монография / под ред. Г. Б. Корнетова. М., 2016. 420 с.
8. Богуславский М. В. История педагогики: методология, теория, персоналии. М. : ФГНУ ИТИП РАО : Издательский центр ИЭТ, 2012. 434 с.
9. Пирогов Н. И. Вопросы жизни. Дневник старого врача / сост. А. Д. Тюриков. Иваново, 2008. 427 с.
10. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / сост. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок. М. : Педагогика, 1985. 496 с.
11. Агеева М. Д., Конькина Е. В. Переустройство кадрового обеспечения системы образования, предложенное Пироговым. В мире мудрых мыслей Николая Ивановича Пирогова. Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2021. С.11-12.
12. Політичні портрети України у ХІХ ст. Навчальний посібник / Карасевич А. О., Левківський К. М., Карасевич О.О., Шачковська Л. С. Умань. : ФОП Жовтий О.О., 2015. 94 с.
13. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца ХХ в.: учебное пособие для педагогических учебных заведений / под ред. А. И. Пискунова. М. : Сфера, 2007. 496 с.
14. Пирогов Н. И. Нужно ли сечь детей и сечь в присутствии других детей? Избранные педагогические сочинения. М. : Педагогика, 1985. С. 102—106.
15. Гуманистическая парадигма воспитания в педагогической концепции Н. И. Пирогова/ Решетова П. С., Семенов П. А., Соболева И. И., Соболева Е. В. Вестник Совета молодых ученых и специалистов Челябинской области, 2016. № 4 (15). С. 79—81.
16. Егоров С. Ф. Хрестоматия по истории школы и педагогики в России. М. : Просвещение, 1986. 432 с.
17. Микола Іванович Пирогов – видатний хірург, педагог і громадський діяч : (до 200 - річчя від дня народження) : біобібліографічний покажчик/ упоряд.: Пономаренко Л. О., Стельмах Н. А., Пеева С. П. та ін. Серія «Видатні педагоги світу». К. : Педагогічна думка, 2011. № 7. 124 с.
18. Красновский А. А. Педагогические идеи Н. И. Пирогова. М. : Учпедгиз, 1949. 182 с.